

hatékonyságáról vallott illúzióink is megfogyatkoznak, ha tudomásul vesszük, hogy a tájékozódóknak mindössze 11,6% -a értesül a sajtóból a megjelent kiadványokról.

Mándi tisztában van a kérdőíves kikérdezési módszer buktatóival, a számok esetlegességével, a szubjektív körülmények erejével és csak a fő tendenciák vázolására törekszik. Könyvében nem új adatokat közöl, hanem a régebbi felmérések eredményeit összegezi. Kiegészítésként közli a magyar könyvkiadás, terjesztés és könyvtárügy szervezetét, adatait. Így az olvasó, ha tájékozódni akar az 1960-as évek magyar olvasási kultúrájának állapotáról, a legfontosabb adatokat és jelenségeket Mándi könyvében megtalálhatja.

VOIT KRISZTINA

H. SAS JUDIT: EMBEREK ÉS KÖNYVEK

(Akadémiai, 1968.)

Elgondolkozott, hogy az irodalomszociológia mily nehezen talál legfontosabb tennivalójára, a művek társadalmi fogadtatásának vizsgálatára. Pedig az irodalom társadalomformáló hivatása szinte már közhely nálunk. Az irodalomtudomány mégis megáll az alkotások értékelésénél, történelmi és esztétikai vonatkozásaik feltárásánál, s megelégszik azzal, hogy következtetéseit a társadalmi háttér figyelembevételével tegye meg. Maga az irodalomszociológia is szívesebben időz az alkotásszociológiai vizsgálatoknál vagy az igényeknek a művekben kimutatható jelentkezésénél. Az alkotások *terjedése és társadalmi funkcionálása* csak az utóbbi években kap figyelmet – de bizonyos határig: az olvasás mennyiségének és az olvasmányok kiválasztásának erejéig. A *befogadás minőségének* felderítésére néhány alkalmi kísérleten túl komolyabb erőfeszítés nem történik, noha nyilvánvaló, hogy enélkül az irodalom társadalmi élete, azaz használati értékévé válása nem minősíthető.

Ezért jelentős munka H. Sas Judit könyve, mely végre bátran kísérli meg az irodalom hatásának vizsgálatát. Kiinduló pontja az a meggyőződés, hogy az irodalom társadalmi funkciójában *az alkotás és befogadás egysége* a döntő. S mert a befogadás viszonylag önálló alkotó folyamat, a „mit olvasnak?” kérdésre kapott válaszok még csak a felületet érintik. A hatás felderítésében mélyebbre kell hatolni, tudva, hogy *azonos művek eltérő szerepet töltenek be* különféle emberknél.

Kutatása három Gyöngyös környéki faluban végzett szociológiai felvételére épül. Nem a művek esztétikai jegyeinek hatáselmzését

tekinti feladatának, hanem a befogadás *társadalmi meghatározóit* keresi. A hatások tartalmáról persze ez még mindig keveset mond. De eljuthatunk-e az emberben lejátszódó gondolati és érzelmi asszociációk teljes feltérképezéséig? S az olvasmányokról adott vallomások vajon hű kifejezői a tudatban történő hatásoknak?

H. Sas Judit megelégszik azzal, hogy a tipikusnak mutakozó *igényeket* és a *hatásra utaló* jellegzetes emlékezéseket csoportosítja, elemzi és értékeli. Már ez is fontos dolgokat tár elénk arról, mennyire fedik az igények a társadalmi szükségleteket, s hogy milyen jellemző kapcsolatok mutathatók ki igény és hatás között. A megnyilatkozások fő típusai eszerint: a csupán szórakoztató időtöltés, kikapcsolódás és a problémáktól való elfordulás igénye; a szenvedés és boldogság küzdelmének keresése; az erkölcsi döntések uralkodó szerepe; az önfelfismerés, magakeresés igénye; az ismeretszerzés szándéka; a társadalmi problémák iránti érdeklődés; a művészi forma iránti érzékenység.

Nem meglepő számunkra, hogy a többség csak szórakozást, kikapcsolódást vár és kap az irodalomtól. A tanulmány helyesen állapítja meg, hogy ha ez az igény nem kapcsolódik másféle igényhez (s a felmérés szerint többnyire nem), akkor csak igen egyoldalú, felületi hatást ér el. Ennek ellenére mégis fontosnak tartja megjegyezni, hogy a szórakoztatás az irodalom lényegi sajátossága, mert segíti az ember erőinek regenerálódását. Úgy tetszik, itt határozottabban lehetett volna utalni az irodalom sajátos jegyeinek dialektikájára, s arra, hogy a szórakoztatás és gyönyörködtetés nem *feladat*, hanem *járvulékos elem, módszer* a művészet és irodalom társadalmi szerepében. S amennyiben önállóan jelentkezik, csak az emberi-társadalmi célokkal való szembefordulást jelentheti. Ezt igazolják különben a felvétel adatai is: a problémák elől való menekülés igénye mindig együtt található a szórakozást kereső kikapcsolódás motívumával. S csak itt akadt olyan, mégpedig az irodalmat szórakozásnak tekintők 52,9%-a, aki gyermeke számára feleslegesnek tartotta az olvasást mint haszontalan időtöltést. Feltehető tehát, hogy a szórakoztató elemek magasabb szinten *más minőségben* hatnak, s nem azonosíthatók a tartalmatlan kikapcsolódással.

H. Sas Judit meggyőzően bizonyítja, hogy a befogadás minőségében elsősorban az *iskolázottság*, az *életmód* és a *munka jellege* a döntő. A kizárólagosan kikapcsolódást várók nagyobb része a felmérés szerint alacsonyabb képzettségű, s nem felelős munkakörben dolgozó. Itt él elevenen a boldogságkeresés motívuma is. Náluk tapasztalható az igény és hatás eltérő, inhomogén volta, a nem tudatosult igény alapján történő választás és reagálás. A magasabb iskolázottság — mely a hatás tekintetében a 8 általános és az érettségi közt húzható határvonalat jelenti —, valamint a nagyobb társadalmi felelősséget kívánó munka viszont az erkölcsi és társadalmi problémák iránti

érzékenységet mutatja. A két pólus közt az önfelismerés, magakeresés motívuma eléggé általánosnak látszik mindegyik olvasótípusnál.

A szerző nem rangsorol ugyan az igény- és hatástípusok közt, mégis érzékelteti, hogy a partikuláris életmód és a szűklátókörűség szükség-szerűen hozza magával a befelé forduló érdeklődést, az életmód és látókör nyitottsága az ismeretszerzés növekvő igényén keresztül pedig a társadalmi kérdések iránti érzékenységet. E kétségkívül jogosnak látszó fejlődésívet azonban egy vonatkozásban talán finomítani kellene. A vizsgálat adatai ugyanis nem mindenben támasztják alá ezt a viszonyítást. Bár az igények tekintetében nem, de a hatások közt az *erkölcsi problémákkal való foglalkozás* áll második helyen, közvetlenül a szórakozást jelentő hatástípus mögött. Igaz, hogy az erkölcsi természetű érdeklődés egyenes arányban nő az iskolai végzettséggel, de még a legalacsonyabb végzettség mellett sem szorul hátra, csupán a boldogságkeresés motívuma előzi meg. S még a legalacsonyabb szinten sem bizonyul gyengébbnek a magakeresés motívumánál, noha az etikai problémák felismerése — a tanulmány megállapítása szerint — kifelé tekintést, tehát szélesebb látókört jelent.

Valószínűleg arról van itt szó, hogy az individuumban való gondolkodást megelőzi egy kollektívabb szemlélet, amelyet a boldogságkeresés és a siker igénye, s ennek a „jó-rossz” naiv viszonyításban kifejeződő erkölcsisége jellemez. Nagyobb tudatosság kell már ahhoz, hogy valaki képes legyen *magát elkülöníteni*, s a világ dolgait saját szerepe felől magyarázni. Természetesen további előrelépés a nagyobb közösség, a társadalom érdekeinek a felismerése, ahol az erkölcsi problematika már magasabb fokon bontakozik ki.

A minőségben mutatkozó eltérés ilyen megkülönböztetésének liányával magyarázható talán az, ha nem jelentkezik szignifikáns különbség az alkotások eltérő típusai közt az erkölcsi érdeklődés vonatkozásában. Pedig tudjuk, mennyire más a szerepe a romantikában az erkölcsi problémáknak, mint pl. a mai modern irodalomban. S még ha el is fogadjuk e könyv tételét: „az etikai tartalom minden alkotásnak alaprétege”, akkor is hozzá kell tennünk: — de nem egyformán! Más kérdés az, mit vesz ebből észre az olvasó. Fontos figyelmeztetés az, amit a tanulmány írója Sánta Ferenc egyik elbeszélésének hatásvizsgálatához fűzött: sokan a könyvet *élethelyzetnek* veszik, s nem alkotásnak. Ennek megfelelően ítélik meg is, ahogy azt a csoportjukban kialakult erkölcsi normatívák engedik. Nem feltétlenül szélesebb érdeklődés ez, ha mindjárt *közösségi* is.

Tanulságosak a könyvnek azok az utalásai, amelyek feltárják, hogy az olvasás egy új, iparosodó, urbanizálódó életforma szimbóluma a falusiak szemében, s ha ez a minőséget még nem, de presztizsét már feltétlenül növeli. A kötet legizgalmasabb megállapítása azonban az, ahol a műalkotások új népi interpretálásáról, egy újfajta szájhagyó-

mány kialakulásáról értesülünk. Arról van szó, hogy a vizsgált községekben meg lehet figyelni, mint válik szokássá — a kérdezettek 85%-ánál! — az olvasmányok elmesélése, megbeszélése a családokban, baráti körben és a munkahelyeken. A rendszeresen olvasók ennek ösztönzői, irányítói, de nincs benne szerepük a hivatalos kultúraközvetítő intézményeknek. Egyetértünk a szerzővel abban, hogy itt kiaknázatlan lehetőségek vannak: az irodalom propagandája sokat javulna, ha megpróbálna „a nem hivatalos véleményformálókra” építeni. S még inkább abban a következtetéseit szinte összegező észrevételében, hogy *a jó művek kézbeadása*, még ha jól alkalmazkodik is az adott réteg műveltségéhez, kevés az irodalom hatásának növelésére. Az olvasmányokban fellelhető döntések értelmezése, a művek szépségének felismertetése és általában *a hatás tudatosítása* vezethet csak igazán eredményre.

H. Sas Judit igényes tanulmányát meg kell ismerniük mindazoknak, akik az irodalmi művelődés ügyében illetékesek. Nemcsak azért, mert alapvető jelentőségű, de azért is, mert továbblépésre kényszerít.

MARÓTI ANDOR